

БУТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ В РОМАНІ В. ПІДМОГИЛЬНОГО “НЕВЕЛИЧКА ДРАМА”: ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ АСПЕКТИ

Роман В. Підмогильного “Невеличка драма” – твір цікавий із багатьох приводів. Уже те, що він довго не друкувався в УРСР, а також те, які дискусії він викликав за кордоном (скажімо, між такими “китами” від літератури, як Ю. Бойко та Ю. Шерех) ще у 50-ті рр., зрештою, зацікавлення цим романом сучасними літературознавцями – усе це спонукає до вивчення цього літературного феномена. Актуальність вивчення цього твору в контексті сучасного українського літературознавства поглиблюється ще й такими аспектами: по-перше, ідеться про теоретичну актуалізацію та практичне застосування методологією національно-екзистенційної інтерпретації, що було недоступним у колоніальний період української історії, по-друге, потребою вивчення творчих досвідів, котрі повинні зайняти належне місце в новій академічній історії української літератури, зокрема ХХ ст.

Часто фахівці порівнюють “Невеличку драму” із “Містом”. І тоді другий роман програє першому. Найчастіше закидають йому “перебори із технічною інформацією” (В. Шевчук) [10, с. 76], а ще зауважують, що “занадто цей пізніший твір симетричний, математично розрахований і занадто камерний” (Ю. Шерех) [11].

Хиби роману, його окремі недоладності (надмірна насиченість в окремих місцях біологічною лексикою та теорією, не до кінця виписано окремі характери, брак широкого життєвого тла для вмотивування тих чи тих вчинків героїв тощо) мають, однак, об’єктивне походження і не є виною автора. Пропонуємо два основні пояснення, чому В. Підмогильний написав “Невеличку драму” саме так.

По-перше, вік прозаїка. У 1932 р. В. Підмогильний намагався видати роман окремою книжкою. Зробити це йому не дозволили, але письменник написав передмову, у “якій вочевидь змістив акценти твору, намагаючись довести його потребу читачеві навіть за умов всезростаючого вульгарного соціологізму” [9, с. 780]. Передмова надзвичайно цікава, сама собою вона є оригінальним свідченням доби, але нас цікавитиме така інформація: “(...) роман належить, власне, до часів минулих. Закінчено його 1929 року. Писалося його один рік, отже, початий він був 1928 року. А що автор не може

похвалитися швидким опануванням своїх тем і свої твори обмірковує непристойно довго, то треба вважати десь середину 1926 року за ту дату, коли той роман так чи так почав існувати” [9, с. 780].

Отже, задум роману повністю виник у середині 1926 р., коли автору було 25. Закінчив твір 28-річним молодиком.

Звернемо увагу на вік, у зв'язку зі специфікою епічного жанру. Попри усе інше цей жанр вимагає не лише художнього таланту, а й неабиякого досвіду (передусім життєвого). Об малі епічні форми спотикаються навіть досвідчені літератори, скажімо, поети, для яких завжди первинним було відчуття істини, а не ґрунтовно осмислити її. Отож можна тільки захоплюватися прозовим генієм В. Підмогильного, котрий дав йому можливість вирізнити власну особистість з-поміж інших представників “літератури особистостей”. Водночас відзначимо, що письменник, як і більшість його колег, перебував ще у процесі творчого розвитку, коли безжальна рука ката вирвала його з рядів “другого” покоління (І. Кошелівець) українських митців, відправивши кого в небуття, кого у концтабір, кого у болісне “не творіння”.

По-друге, суспільно-політичні умови. Безумовно, що письменник і суспільство так чи так взаємодіють. За нормальних умов існування творець завжди зберігає особистісну автономію, творячи, як вважає за потрібне, коригуючись лише критиками-професіоналами.

На жаль, доба творення В. Підмогильного – це час тотальної диктатури, передусім у сфері духовній, ідейній. Ідеологічний тиск на митців в окупованих країнах був набагато сильнішим, дошкульнішим, ніж у метрополії – Росії. Фази послаблення контролю слугували тільки для розгону чергових репресій.

Захоплення Підмогильним радянською владою не мало фанатичного характеру. Як людина розумна, він, безумовно, не міг не бачити того зла, яке принесла і далі несла із собою система “народної влади”. Після дискусії, після СВУ, голодомору та “диктатури пролетаріату”, після особистих переслідувань та переслідувань друзів (в кінці 20-х) В. Підмогильний мав зрозуміти, що його життя приречене.

Але тут ми стикаємося із феноменом волі митця. Вона виявилася сильнішою за страх. Міцно опертий на національні традиції, світогляд письменника допоміг йому триматися мужньо і не просто жити, а й творити, причому, він творив не так, щоб

“сподобатися”, а так, як того вимагала правда національного буття і власного переконання.

Звичайно, зараз видаються наївними надмірні захоплення його героїв наукою, зокрема біологією, їх соціалістичні та національні ілюзії, якоюсь мірою спосіб мислення і життя. Але такими були віяння часу. І значення письменника в іншому: він не піднявся над епохою у змалюванні життя, зате його романи оголюють надзвичайно цікаві грані-закономірності буття нації. Якщо ми врахуємо і той сумний факт, що Україна перебувала під російською окупацією, то тим на більшу пошану заслуговує митець, який через страх не розтрачував свій таланти на написання агіток, а намагався розібратися в сутнісному, збагнути і якось виправдати речі ідейного характеру (за Платоном), речі буттєві, вічні.

На початку 30-х рр., намагаючись видати роман, В. Підмогильний, напевно навмисне, маскує справжню тему роману тривіальною і не такою гострою темою міщанства. Можливо, готуючи роман до виходу в світ, письменник навіть зробив певні корективи у тексті, щоби загладити деякі його національно-екзистенціальні “кути”. Бо все таки 1932 – це не 1925, і навіть не 1928-й.

Наступні рядки – свідчення того, що автор, прагнучи врятувати твір, намагається камуфлювати гострий проблемний національний роман ріденькою фарбою соціалістичного реалізму.

“У цьому романі я писав про міщанство. Писав тому, що воно здається мені не тільки вартим зневаги, але й вартим громадської уваги задля своєї небезпечності. Писав тому, що вважаю міщанство за одного з помітних ворогів нашої перебудови, за ворога тяжкого, дарма, що причаєного, за щось подібне до іржі, що точить нишком заліза дверей, не даючи їм вільно розчинитися. Зброя міщанства – не постріл з рушниці, а проте воно діє настирливо й учеписто, як хвороботворна бактерія в організмі. (...)”

Свою тему я опрацював на матеріалі дрібно буржуазному, бо міщанські мікроби концентрує в собі якраз дрібна буржуазія. І хоч зараза міщанізму безсила проти цілого класу пролетаріату, окремих його представників вона все ж іноді обпадає, і в цьому її небезпечність. А всяку небезпеку, яка б не була вона мала, ніколи не слід применшувати – саме в цьому я бачу рацію прочитання моєї книги навіть сьогодні. Це тільки роман про міщанство, але не роман міщанський” [9, с. 780].

Таке виправдовування – яскраве свідчення стану і статусу українського митця у “найдемократичнішій” державі в світі – СРСР. Суспільно-політичні умови, обставини (коли зміни у літературному процесі залежали від того, який царок сів на комуністичний трон) були визначальними і в житті, і у творчості письменників.

Наведені причини дають підстави припускати, що формальні недосконалості роману (форми, подання матеріалу, зображення характерів) – це наслідок недосвіченості автора, його молодості. Недоліки ж ідейного плану (йдеться нам про ідейний світ героїв, зміст їхніх розмов, проблематику та тематику власного життя у романі) – це наслідок діяння другої причини – вплив реального життя в умовах жорстокої реакції на все живе.

Такий вступ видався нам доречним, бо, розв’язуючи подібні проблеми, ми краще пізнаємо і самого автора, і його твір. Доречно зауважити, що коли ми говорили про час та умови створення роману, тим самим поверхово зачепили так званий “генетичний” рівень аналізу художнього тексту, який вивчає передумови появи на світ певного твору. Більше до цього рівня, з огляду на вузьку спеціалізацію нашого дослідження, звертатися не будемо, натомість розглянемо низку інших рівнів аналізу художнього тексту, які безпосередньо допоможуть зрозуміти морально-етичну проблематику “Невеличкої драми”.

Екзистенційний рівень інтерпретації “Невеличкої драми” змушує дослідника враховувати такі два аспекти: по-перше, перед нами не просто роман, а феномен якщо не самої філософії екзистенціалізму, то хоча б преекзистенціалізму, по-друге, підхід до розгляду тексту з екзистенційного боку – як, у якому середовищі живе суб’єкт, – дуже важливий для розуміння значення твору в контексті української та світової літератур.

Уже з перших творів бачимо, як пошук основ існування обумовлює життя героїв письменника. Його ж погляди на історію чи культуру впливають із позиції розгляду буття людини: чим вона живе й у якому темпі.

Філософія екзистенціалізму, яка особливої потуги набрала аж у середині нашого століття, ще й досі не втратила своєї актуальності. Твори Ж.-П. Сартра, А. Камю, Г. Марселя, Н. Абаньяно, Х. Ортеги-і-Гассета спонукають дивитися на ту чи ту ідею крізь призму буття індивіда, а з іншого – закликають саму людину бунтувати супроти власної деградації під впливом сил зла.

Початки філософії екзистенціалізму загубилися у віках. Засновником цієї філософської системи вважають німецького мислителя М. Гайдеггера (1886 – 1976), який у книзі “Буття і час”, що вийшла 1927 року, сформулював філософське вчення, центральним поняттям якого постала “екзистенція” – людське буття. Характерно, що В. Підмогильний не лише згадує імена екзистенціалістів у своїх творах (наприклад, К’єркегора, Гайдеггера у “Невеличкій драмі”), але і його перший екзистенціалістський роман “Місто” теж виходить 1927 року.

В. Шевчук відзначає, що у творах В. Підмогильного відчувається обізнаність автора у філософській літературі: “Чи не тим пояснюється його надзвичайна близькість до ідеї та естетики екзистенціалізму, зокрема в тій добі, коли та естетика в Європі тільки започатковувалася” [10, с. 73].

Саме життя ставило перед письменниками Радянської України такі проблеми, обминути які було неможливо. Бурхлива ситуація переломної доби, в якій опинилася уся країна, змушувала людей розв’язувати проблему збереження якщо не власної державності, то хоча б власної сутності. Щоб проіснувати у більшовицькому світі, потрібно було розв’язати, принаймні кожному для себе, низку насущних проблем: хліба, Бога, світогляду, національної ідентичності тощо.

Суспільство в екзистенціалізмі завжди розглядається через внутрішній світ індивіда (без людини – світу нема) і переважно те суспільство не тільки недосконале, але й часто вороже до людини.

Проблеми, що їх зачіпає В. Підмогильний, піднімали усі свідомі письменники його покоління, ті, котрі, ставши комуністами, не переставали бути українцями. Не всі вони дійшли переконання, що лише власна національна держава зможе подолати біди українського народу, але кожен із тих, хто писав не із кон’юнктурних міркувань, змальовував потворні буттєві проблеми занепаду нації, і тим самим підводив мислячих людей до думки про потребу змінити становище, якісно поліпшити екзистенцію.

Тільки врахувавши, що в основі екзистенційних проблем індивіда лежать національні проблеми усього народу, ми зможемо зрозуміти ідейну проблематику творів радянських письменників того часу, а особливо В. Підмогильного, у якого політичний аспект не виділяється так відверто, як, скажімо, спостерігаємо це в М. Хвильового.

Маючи таке передзнання (тезаурус), легко доповнити ті висновки, що їх робить, наприклад, Лада Коломієць: “Проблематика екзистенційна ближча автору, ніж проблематика соціальна, як така, що інтимніше, глибше виявляє психічні якості людини. Таку позицію можна визначити як пошуки метафізичної чи суто психологічної основи людських драм і трагедій, обминаючи суспільну політичну гру сил; вивчення психологічних мотивів для показу їх драматичної, несподіваної гри; вивчення взаємодії моральних позицій; показ трагічних суперечностей історії перш за все у грі моральних позицій, у несподіваних, одноразових проявах зла чи добра в людині” [2, с. 68].

Цитована дослідниця виділяє три основні вияви екзистенціалістської духовної боротьби людини, яка може привести індивіда до:

- 1) заглиблення в Бога, аскетизму і містики;
- 2) стоїчного споглядання абсурду;
- 3) трагічного героїзму безцільної, безплідної і безнадійної боротьби.

“Діаграма індивідуальної етико-естетичної колізії Підмогильного перетинає і об’єднує усі три позиції, – зазначає Лада Коломієць. – Від пошуків вищого смислу існування, містичного ідеалізму, аскетизму, втілених в образі Остапа Шаптали з однойменної повісті (1921), до стоїчного антиісторизму, універсалізму концепції літературного героя у романі «Місто» (1927) і, нарешті, до екзистенціалістської етики героїзму безнадійної боротьби, уособленої життєвою драмою головної героїні роману «Невеличка драма» (1930)” [2, с. 69].

І хоча “Невеличка драма” – лише черговий екзистенціалістський роман письменника, однак це зовсім не применшує значення цього твору.

Максим Тарнавський, займаючись екзистенційним прочитанням “Міста”, серед інших філософських категорій, що побутують у романі, згадує поняття: “абсурду”, “пасивної резигнації”, “активного вибору”. Ці ж категорії характерні для “Невеличкої драми”, де незмінною залишається ситуація абсурду, що виникла через конфлікт на векторі “людина – суспільство” та дисгармонію у стосунках між самими людьми. І Марта Висоцька, котра спочатку лише стоїчно споглядає той абсурд міщанського “логічного” життя, згодом

спромагається на подолання “пасивної резигнації”, підноситься до активного вибору, щоправда доволі специфічного, в інтимній сфері.

Розглядаючи пріоритетні риси творчої спадщини В. Підмогильного, Лада Коломієць виділяє цілу низку феноменів, тісно пов’язаних із філософією екзистенціалізму і, крім того, присутні у нашому романі. Ідеться про: “поняття духовного бунту”, “пошук внутрішнього змісту існування”, “моральний песимізм”, “могутність статевого інстинкту”, “буття для себе” [2, с. 64–70].

Дійсно, “пошук внутрішнього змісту існування” приводить Марту до бунту супроти дійсності. Оскільки той бунт в силу різних причин не міг вилитися у політичний чи соціальний акт непокори, то він натомість набирає форм духовного протесту, і першим виявом його є кохання головної героїні до Юрія Словенка. Зрештою бунт Марти примушує і раціоналіста-науковця бунтувати теж, хоч і не так сильно. Не в змозі опертися “могутності статевого інстинкту”, Марта бунтує і супроти традиційних моральних регуляторів, і таким чином ще більше протиставляє своє буття навколишньому існуванню.

Наступний її крок – самовільне поривання із Юрієм; це ще більше поглиблення власного внутрішнього вибуху, що призводить до виникнення типової екзистенціалістської “кризової ситуації”, яка найчастіше вирішується у філософській літературі такого типу смертю героя. Здається, Марта схильна до суїциду: вона жахливо фізично і душевно виснажена. Але це ще не все. Приходить і духовний надлом: зрада Словенка спричинює смерть усіх любовних ілюзій, по-дівочому чистих і прекрасних. Дія фактора “морального песимізму” поглиблюється ще й усілякими життєвими негараздами: втрата роботи, житла, наклепи сусідів тощо. Але вихід зі скрутного становища знайдено, і Марта засинає, готуючись до страшного “буття для себе”, бо більше, виявляється, нема для кого...

Окрім уже окреслених, варто виділити ще декілька екзистенціалістських понять, важливих безпосередньо для “Невеличкої драми”.

Цікаво, що ці поняття, трансформуючись у художні образи роману, ще більше підкреслюють той подвійний прес, під яким опинилося покоління українців 20-х (передусім молодь). З одного боку, відбувався вплив тотальної влади раціоналістичного прогресу, підкріплений бурхливим розвитком науки і техніки, у зв’язку з чим мізернішою видавалася роль людини. З іншого – відбувалася “підрізація традиції” (П. Тичина) у Радянському Союзі.

Звідси спостерігаємо подвійне осмислення екзистенціалістських категорій у “Невеличкій драмі”. Так, наприклад, значно розширюється розуміння гайдеггерівського поняття “дас Ман”, під яким філософ мав на увазі владу “іншого” над кожним, від якого звільняє лише смерть. Та абстрактна влада “іншого” конкретизувалась у соціалістичному суспільстві у владі загальної комуністичної ідеї, загальноприйнятої і єдино правильної, силу відчужуваного впливу якої помножувала ієрархічна побудова тоталітарної системи. Кожен із героїв “Невеличкої драми” відчуває на собі ту владу. Комуністичний “дас Ман” повністю детермінує життя індивіда.

Влада “дас Ман” в УРСР ставила перед людиною ще й іншу проблему, яку чітко можна побачити у містах, – це сартрівська проблема злиття індивіда з іншими речами, з матеріальним світом. Марту оточують люди, котрим не вдалося уникнути деградації: усі вони перетворилися на “річ серед інших речей”. Усі ті іванчуки, безпальки, марчуки, словенки – це тільки типізовані наслідки того злиття, яке було характерним для радянської дійсності.

Упродовж усього роману Марта бореться з перетворенням на міщанську “річ”. Фактично, її боротьба – це розв’язання знову-таки сартрівської проблеми свободи вибору, яку філософ розумів так: людина завжди перебуває у ситуації вибору, існує навіть “вибір не вибирати”. Трагедія героїв роману глибша. Бо чи людина здійснює вибір, чи вона його не здійснює у тогочасному суспільстві – результат один: вийти за межі системи неможливо. Свобода вибору, на жаль, не забезпечувала свободи особистості. І Марту таки чекає уподібнення до решти. Як і чекає вона, очевидно, і Льову Роттера: напівміщанин, цей побутовий філософ не має шансу уникнути всевладної влади “дас Ман”, до якого б міста не втік.

Юрій Шерех пише про літературне значення “Невеличкої драми”, відзначає її оригінальність, бо “вона дивиться не назад, не в ХІХ-те сторіччя, а вперед. Я назвав би її в дечому перед-екзистенціалістським твором”. Як докази автор наводить такі ознаки: “камерність рамок”, “ототожнення життя з драглистим білком”, “ідея замкненості людини на землі”. Але далі дослідник радить не перебільшувати зв’язків роману із філософією екзистенціалізму через те, що: “Головного в екзистенціалізмі – ідеї втручання в життя попри його гідь і приреченість у Підмогильного нема”.

Немає потреби ще раз перераховувати докази на користь екзистенціалістичного характеру творчості В. Підмогильного. Хочемо тільки зосередитись на закиді Шереха супроти “Невеличкої драми”.

Так, справді “ідеї втручання в життя” там немає, якщо під цим втручанням розуміти якийсь політичний чи соціальний бунт героїв. Натомість там є інше: Марта Висоцька бунтує, стверджуючи свою особистість, у морально-етичній сфері, її бунт відбувається у камерних умовах взаємостосунків двох люблячих людей, однак у міщанському середовищі і на тлі великого міста. Тому сам твір є фактом втручання у життя тодішнього суспільства.

В. Підмогильний бачив, що українська культура опинилася перед подвійною загрозою знищення. По-перше, через всесвітній уніфікувальний наступ науково-раціоналістичної цивілізації, а по-друге, через наступ новосформованого російського режиму на культури підкорених народів.

Роман “Невеличка драма” підводив мислячого читача до думки про потребу захисту молоді української генерації перед занепадом національної духовності. В. Підмогильний обома романами (“Містом” і “Невеличкою драмою”) тільки показав життя нації крізь призму національно-екзистенціального буття, втіленого у численних героях-символах.

Сучасникам письменника, як, зрештою, і нашому поколінню, треба зробити тільки належні висновки. Навіть екзистенційне прочитання твору говорить нам, що не моральний песимізм, критика наукового пізнання дійсності є визначальним у “Невеличкій драмі”, а ідея недопущення денационалізації народу (передусім його молоді, активної частини) у радянських містах колонізованої України. Бо В. Підмогильний мислив категоріями не абстрактного, а національного екзистенціалізму, і переконливе свідчення цьому – його твори, зокрема роман “Невеличка драма”.

Отже, навіть оглядове дослідження дає можливість зробити узагальнення і, спираючись на життєпис письменника і на один із чільних його романів, побачити дві драми (проблеми). Тільки іронізуючи, можна назвати їх “невеличкими”: ідеться про взаємопереплетені драми творчої особистості і цілої нації в умовах тоталітарного більшовицького режиму, супроти яких цей режим застосовував як етноцид, так і геноцид. У подальших дослідженнях варто продовжити та поглибити екзистенційний рівень інтерпретації

цього роману, використавши як методологічну базу напрацювання в інших сферах екзистенційної гносеології. Наприклад, тлумачення “Невеличкої драми” може бути доповнене христологічними працями С. К’єркегора, М. Бердяєва, Г. Марселя, а також онтологічно-екзистенціальними студіями М. Гайдеггера.

Література

1. Деркач Л. Трансформація подорожі міфологічного героя у структурі наративної моделі “Міста” В. Підмогильного // Слово і час. – 2007. – № 4. – С. 12–18.
2. Коломієць Л. Український ренесанс. У пошуках індивідуальності // Слово і час. – 1992. – № 10. – С. 64–70.
3. Костюк Г. В. Підмогильний // Підмогильний В. Місто. – М., 1990. – С. 283–293.
4. Луцій С. Великі проблеми “Невеличкої драми” В. Підмогильного // Слово і час. – 2000. – № 2. – С. 37–39.
5. Луцій С. Екзистенціальні проблеми в романах В. Підмогильного // Вісник. (Літературознавчі студії). Випуск 1. – К. : Міжнародний інститут лінгвістики і права. – 1999. – С. 65–68
6. Масенко Л. “Невеличка драма” В. Підмогильного : перед темним проваллям // Кур’єр Крив басу. – 2010. – Ч. 248–249 (липень – серпень). – С. 356–367.
7. Мельник В. Суворий аналітик доби. Валер’ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ століття. – К., 1994. – 318 с.
8. Печарський А. Художній світ Валер’яна Підмогильного в задзеркаллі індивідуального і суспільного нарцисизму // Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки. – 2010. – Вип. 178. – С. 64–70.
9. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи. – К. : Наукова думка, 1991. – 793 с.
10. Шевчук В. Полинова зоря В. Підмогильного // Українська мова та література в школі. – 1991. – № 2. – С. 70–78.
11. Шерех Ю. Білок і його забурення // Друга черга. – Мюнхен : Сучасність, 1978. – С. 115–125.